

A belvárosi
unitárius
templom
Kolozsváron

A maros-
vásárhelyi
unitárius
templom

Dávid Ferenc a tordai
országgyűlésen, 1568,
Körösfi-Kriesch Aladár festménye

Mint láhattuk, Erdély és a unitárius vallás elválaszthatatlan egymástól. Az egyik első unitárius egyház létét nagyban segítette a terület vallási hagyatéka, amely előkészítette a talajt a reformáció új eszméinek. Az erdélyi vallási tolerancia teret engedett a legradikálisabb irányzatoknak is. Az önálló fejedelemség fennmaradásának érdekében fontos volt a belső rend és a felekezetek közötti béke megóvása. Az unitarizmus a törvényi védettséget kihasználva gyökeret vert az erdélyi társadalomban, leghűségesebb követői a magyar polgárságból kerültek ki. A XVI. század európai antitrinitárius közösségei közül, az ellenreformáció, majd a kommunista időszak elnyomása ellenére, egyedül az erdélyi unitárius egyház érte meg a XXI. századot.

Területi kiterjedését tekintve napjainkban már csak Székelyföldön találunk nagyobb unitárius területeket. A székelyföldi hívek nem láttak markáns különbséget a reformáció antitrinitárius és helvétai ága között, és ez példátlan felekezeti együttélést teremtett. Székelyföld elszigetelt helyzete, speciális térségi viszonyai és az ebből adódóan kisebb mértékű állami ellenőrzés nyomán e területen egységes protestáns egyházmezők alakultak ki.

Napjainkban a nyílt és leplezett fenyegetéseknek mindinkább kitett egyetemes kereszténységnek, bizony, világviszonylatban jelentene felbecsülhetetlen értéket a nyitott vallási gondolkodáson túl ez a példátlan, a másik fél meggyőződése és hite iránti türelem. ♡

Jókai Mór
1860–70
körüli

Művészeti folyóirat lévén, a Lyukasóra olvasói számára érdemes felemlíteni két kultúrtörténeti érdekességet: *Jókai Mór*; valamint *Bartók Béla* kapcsolatát az unitáriusokkal.

A kutatók szerint a budapesti unitáriusok anyaegyházzá alakulásának nehéz folyamatát (1876–1881) jelentősen segítette a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű író, *Jókai Mór* szimpátiája, illetve unitárius témájú regénye, az *Egy az Isten*. Jókai, és az őt mélyszélesen tisztelő, a magyar irodalom iránt rajongó brit külügyi titkár, az unitárius John Fretwell szerepét is érinthetjük itt az *Egy az Isten* angol fordításának kalandos történetével kapcsolatban. És beszélhetünk Jókainak a magyar unitáriusokhoz fűződő viszonyáról, valamint az *Egy az Isten* című regénynek a Magyar Unitárius Egyház történetében játszott szerepéről.

A *Fővárosi Lapok* 1875. november 3-án számolt be arról, hogy Jókai Mór még be sem fejezte *Az élet komédiásai* legújabb regényét, máris egy újat tervez, melyet a jövő évben fog kiadni. Címe lesz: *Egy az Isten!* – ebben az unitáriusok első vallási küzdelmeit fogja festeni. Négy nappal később Jókai saját napilapja, a *Hon* már azt állította, hogy a regény Torockón játszódik majd, és egyszerre fog megjelenni magyar, német, francia, angol, olasz, holland, dán, román és orosz nyelven. Nem sokkal később a *Hon* több mint százhusz folytatásban közölte Jókai új regényét. A nagy példányszámú napilapban megjelent rövid részletek által a budapesti közönség minden más forrásnál többet tudhatott meg az unitárius vallásról, annak hitelveiről, eszmerendszeréről. A regény első kiadása 1877-ben jelent meg.

Jókai Mór unitárius tárgyú regényének keletkezési körülményeiről, motivációjáról megoszlanak a vélemények. John Fretwell az *Egy az Isten* megszületését saját érdemének tekin-

JÓKAI ÉS BARTÓK ALAKJA AZ UNITÁRIUSOK KÖZT

Az Egy az Isten keletkezéséről

tette. 1866-ban, a brit unitáriusok lapjában, a The Inquirerben arról számolt be, hogy tizenkét évvel korábban, Balatonfüreden találkozott Jókaival, és felhívta figyelmét az unitarizmus erdélyi és amerikai hőseire, akik ekkor megragadták az író képzeletét. A későbbiekben is azt hangoztatta, hogy Jókai Mór az egyetlen magyar író, aki regényhőssé emelt egy unitárius vallású, Jézust követő, tiszta embert, s azt bizonygatta: ő beszélt rá Jókait, hogy regényt írjon az unitáriusokról. Mások szerint Jókai ismerte Charles Boner Erdélyről írott – Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is népszerű – könyvét, s ezért bízott abban, hogy könyve az angol nyelvterületen kedvező fogadtatásra találhat.

Retkes Attila unitáriusokról szóló tanulmányának megítélése szerint azonban nem bizonyítható, hogy az *Egy az Isten* című regény keletkezését John Fretwell személye és Jókai munkássága iránti élénk érdeklődése – illetve más, esetleg üzleti-kereskedelmi jellegű szempontok – motiválhatták. Valószínűbb, hogy Jókai Mór az erdélyi emberek és tájak iránti feltétlen szeretetének igyekezett az *Erdély aranykora* (1851) után egy újabb regényben emléket állítani. Már 1853 májusában, amikor – felesége, Laborfalvi Róza színésznő kolozsvári vendégszereplését megtekintve – először járt Erdélyben, így vallott: „Erdély volt mindig lelkeim édes álma. S örömmel taposom a földet, melynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói legszebb gondolataimat, legjobb barátaimat, szeretett nőmet.” 1871-es erdélyi utazása alatt unitárius barátja, Kőváry László sokat mesélt Jókainak Torockó bányavárosáról és népéről, az erdélyi unitáriusokról és szombatosokról.

Szintén Retkes Attila tanulmánya hivatkozik Jókai Mór 1876. július 26-án, Balatonfüreden

kelt levelére, amelynek címzettje Teleki Sándor, és amelyben Jókai így tájékoztatja: „Ha Isten úgy akarja, az idén csakugyan eljutok Hozzád. Ugyanis augusztus 3-án megyek Kolozsvárra, onnan 8-ikán Torockóra. Az unitárius atyafiakról kell mértéket vennem, mert egy regényt akarok rájuk szabni.”

Mikó Imre tanulmánya pedig részletesen beszámol Jókai 1876. augusztusi – Kolozsvár, Torda és Torockó környékét érintő – erdélyi utazásáról. Tordán Albert János unitárius lelkésznél lakott, Torockón pedig találkozott az akkor hatvanhét esztendő, unitárius Zsákó Istvánnal, akiről regényének főhőse, Adorján Manassé alakját mintázta. Meglátogatta regényének másik színhelyét, Torockószentgyörgyöt is, majd a Borrév felé vezető úton megnézte a torockói vasbányászat jellegzetes eszközeit. Végül barátaival a Tordai-hasadékhoz ment, amelyet a regényben ugyancsak megörökített. E társaságban Pálfi Károly, a tordai unitárius gimnázium igazgatója is jelen volt. Mindezen tények ismeretében nem meglepő, hogy Jókai 1876. október 22-én, a Deák téri evangélikus templomban díszvendégként vett részt azon az úrvacsorával egybekötött unitárius istentiszteleten, amelyet az előző évben megválasztott kolozsvári püspök tartott.

Kántorválasztás Bartók segítségével

Ugyancsak Retkes Attila értekezése foglalkozik a fenti összefüggésben *Bartók Béla* alakjával is. A XX. század magyar génusza, Bartók Béla harmincöt éves korában, 1916 áprilisában, saját elhatározásából lett unitárius. Hatéves fiával, Bélával – a magyarországi egyházrész későbbi főgondnokával – együtt csatlakozott a Budapesti Unitárius Egyházközséghez. Bartók felnőttkori vallásosságáról, keresztény hitének megéléséről valójában szinte semmit sem tudunk – leveleiben, sajtónyilatkozataiban nem foglalkozott egyházi témákkal, az egyházközség szervezeti életében, különféle testületeiben nem vett részt. Csupán azt tudjuk biztosan, hogy Bartók Béla római katolikusnak született, de nem kapott különösebben vallásos nevelést, sőt, a katolikus tanítástól, liturgiától, a templomi külsőségektől határozottan idegenkedett; misére csak tizennégy éves koráig járt.

Művészete azonban arról tanúskodik, hogy a spiritualitás meghatározó jelentőségű volt számára. Felnőtt férfiként talán az Erdély iránti mély szeretete, valamint a letisztult, egyszerű liturgia közelíthette az unitáriusokhoz, de ez csupán feltételezés.

Bartók Béla huszonnégy éven át (1916–1940) tartó unitárius egyháztagságának érdekes dokumentuma Szent-Iványi Sándor lelkész visszaemlékezése, amelyet Bartók születésének centenáriuma írt. Szent-Iványi felidéri benne, hogy 1940 tavaszán Bartók segítségét kérte a Budapesti Unitárius Egyházközség az új kántora kiválasztásában, mert azt szerette volna, hogy „az állást ne korteskedés, hanem felkészültség alapján töltsük be”. Nem is remélték, hogy a világszerte elismert zongoraművész-zeneszerző elvállalja ezt a feladatot, de Bartók igent mondott. A jeles református egyházzenesész, Árokháty Béla bevonásával végighallgatta a kántori állásra pályázókat, majd Szent-Iványi Sándor lakásán vacsorázott, s itt – a lelkész kérésére – kifejtette az unitárius egyházzeneire vonatkozó elképzeléseit, miszerint vissza kellene térni a XVI–XVII. századi protestáns zoltárenekítés hagyományaihoz és a hangszerkíséret nélküli, a capella énekléshez. Orgonára csak a nagyvárosokban van szükség, ahol a gyülekezet már elszokott az énekléstől. „Azt azonban, hogy más zeneszerszám használatát is engedélyezzük, nem volt hajlandó elfogadni. Ez engem egyénileg leisztott, mert épp akkoriban szerveztem meg egy zongorakvartettet. [...] Bartóknak az volt a véleménye, hogy a kvartett adjon külön koncertet [...], de az istentisztelet folyamán ne játsszék.”

◆◆ (Weltler)

